

## ANTI ZETTERBERG

Een kritische beschouwing over enige vooronderstellingen achter de gangbare versie van middle-range-theory

DOOR P. THOENES

*The analysts need the most brutal reminders, because they are always so charmed with their picture, that they mistake them for the real thing.*

G. C. Homans  
(*The Human Group*)

### Summary

This article gives a critical comment on a number of presuppositions used by Zetterberg a.o., when stating the usefulness of their concept of middle-range- or miniature-theory. The comment is focused on three topics:

1. The relation towards theoryformation in the physical sciences.
2. The construction from basic concepts to derivated concepts to postulates to theorems, to subtheories to more inclusive theory.
3. The ideal of an ever valid all inclusive theory, detached from a concrete cultural setting.

Those startingpoints lead in theory and practice to a kind of sociology, which is rather unattractive, because its high level of abstraction leads to such a factor-reduction in its hypotheses, that the explanatory level becomes extremely poor. This poverty is not just the poverty of a young science. It is this selective principle of the retreat to the limited set of hypotheses, which can be fully tested, which forces sociology in the corner of social-psychological micro-sociology, without offering the possibilities, of ever getting out again. In order to offer a possible alternative, a tentative approach towards a new middle range-starting point is very shortly indicated at the end of the article.

### 1. Inhoud en achtergronden van middle-range-theory

Dit artikel geeft een evaluatie van enkele concepten, die gebruikt worden ter verdediging van, of bij het werken met wat genoemd is „theory of the middle range” of „miniature theory”. Deze concepten zijn in hun samenhang belangrijk genoeg om gedeels het gezicht ener op hun aanvaarding gebaseerde sociologie te bepalen. Want terwijl het wellicht op het eerste gezicht mag schijnen, of de aanvaarding van de beklemtoning der middle-range-horizont alleen een technische procedure betreft, in de zin van: hoé zullen we de theorie opbouwen, heeft deze keuze in feite verstreckende inhoudelijke consequenties.

In het volgende wordt nagegaan welke deze consequenties zijn en in hoeverre zij voor de sociologie positief kunnen worden beoordeeld. In de eerste plaats volge dan een recapitulatie van het wat en waarom van middle-range-theory.

R. K. Merton, ontevreden met de stand der sociologische theorie, trachtend een nieuwe strategie uit te stippelen, komt tot de volgende uitspraak: "From all this, it would seem reasonable, to suppose, that sociology will advance in the degree, that its ma-

jor concern is with the development of theories of the middle range, and will be frustrated if attention centres on theory in the large". 1)

In een verhandeling „on theory and verification in sociology" 2) komt H. L. Zetterberg tot een nadere uitwerking van deze gedachte. Hij gaat over op de term „miniature-theory", waarvan het doel is: "Granted that our ultimate purpose is inclusive theory, there are reasons to believe, that inclusive theories, are more easily formulated, in fields in which we have a few miniature theories". 3) Theorie, in het algemeen, moet volgens hem aan de volgende eisen voldoen: "they are assumed to be universally valid, that is their hypotheses are assumed true in all places and at all times. They are assumed to be empirical, that is the hypotheses of the theories should be capable of empirical verification. Mechanics, optics and atomic theory are examples of theories, having these properties" 4).

Als werkwijze, om tot de opbouw van een miniatuurtheorie te komen wordt het volgende aangeraden:

1. We will list a series of terms or basic concepts.
2. We will define the derived concepts.
3. We will formulate the hypotheses.
4. We will select from the hypotheses the postulates". 5)

Als definitie van miniatuurtheorie wordt gegeven: "Theories, that are not completely inclusive. When a theory is called a miniature theory, that means, that there are other true theories which are not contradicted by and synonymous with the miniature theory". Welke verderstreckende opvattingen zijn nu herkenbaar, bij een nadere analyse van de entourage van het concept der middle-range-theory?

Alvorens hier in te treden nog de volgende praktische afperking. Zetterberg is de meest expliciete theoreticus over dit onderwerp. Het zijn dan ook voornamelijk zijn opvattingen, die in het volgende ter discussie worden gesteld. Het centrale concept wordt dan ook verder aangeduid met de door hem gebruikte term „miniaturtheorie".

Uit het hiervoor geciteerde, dat verondersteld kan worden de essentie van Zetterbergs mening op dit punt weer te geven, zijn de volgende meer algemene stellingen herleidbaar:

1. De huidige stand der theorieontwikkeling in de sociologie is onbevredigend. Indien zij meer geïnspireerd zou worden door werkwijzen en doelstellingen in de natuurwetenschappen, dan zou dit een voordeel kunnen zijn.

2. Het streefideaal is een alomvattende, altijd en overal geldige theorie, rationeel opgebouwd en empirisch getoetst.

3. Theorievorming kan het best geschieden door een opbouw

vanuit onderdelen: van axioma's naar stellingen, van stellingen naar subtheorieën, van subtheorieën naar alomvattende theorie.

4. Om het voorgaande te verwezenlijken, verdient het aanbeveling eerst miniatuurtheorieën te ontwerpen en pas daarna in de richting van meeromvattende theorieën te gaan werken. De miniatuurtheorie is het eerste streefdoel, de ideale steppingstone.

Tot besluit van dit inleidende overzicht zij nog even uitgebreid over het woord „inclusive”, dat Merton en Zetterberg beiden in dit verband bezigen. Zetterberg geeft de volgende definitie: "Inclusiveness indicates how many more hypotheses one theory has in addition to the hypotheses of another". 6)

Van de meer omvattende theorie kan dus gezegd worden, dat voor haar gelden de hypothesen van een minder omvattende deeltheorie, of miniatuurtheorie, plus nog een aantal andere. Het voorbeeld, dat gegeven wordt is, dat de thermodynamica een miniatuurtheorie is, waarvan de hypothesen wrijvingsloos kunnen worden opgenomen in de allesomvattende theorie over de atoomstructuur der materie. Er zij op gewezen, dat de beperking, die hier in de miniatuurtheorie gezocht wordt, van een zeer speciaal karakter is.

Het gaat niet zo zeer om een onderzoek van meer beperkte groepen, kleinere culturen, of kortere perioden, maar om een beperking in het aantal hypothesen immers: "The smallest community offers volumes of data, that can be crosstabulated for ever". Maar: "a miniature theory delimits the research to the text of a given number of hypotheses". Leidt dit laatste in de praktijk tot onderzoek van bv. kleinere groepen, dan is dit hoogstens een niet bedoeld, zij het daarom nog niet onwelkom, neveneffect.

Alvorens nu de vier in het voorafgaande gestelde uitgangspunten aan een kritisch onderzoek te onderwerpen, zij het volgende nadrukkelijk gesteld: Zetterbergs poging de sociologische theorievorming als zodanig centraal te stellen in de discussie, kan niet genoeg worden toegejuicht. Op een aantal terreinen begint inderdaad het ogenblik te naderen, dat alleen een zinvolle theoretische stellingname ons nog kan brengen tot een positieve verwerking van tot in het onzinnige aangroeiende bergen feitenmateriaal, die vooralsnog niet in hoger kader zijn in te ordenen. Dat hij hierbij met bewondering opblijkt naar de natuurwetenschap is alleszins begrijpelijk. De vraag, die hier gesteld gaat worden, is echter, of er niet een ander theoretisch kader dan het door hem gestelde denkbaar is. Een kader, dat zich meer aan de sociologische gegevens en denkwijzen aanpast en daardoor, wat het aan generalisatievermogen verliest, aan interpretatieniveau terugwint. Gesteld wordt niet, dat de benadering, (die hier aan de naam

van Zetterberg wordt gekoppeld, maar in meerdere of mindere mate ook door anderen als juist wordt erkend), onmogelijk is. Wel wordt gemeend, dat algemene aanvaarding van dit uitgangspunt tot verschraling der sociologie zal leiden en uiteindelijk zelfs tot verstarring. Een ander alternatief wordt gesteld, dat niet gedacht is als alleenzaligmakend, maar als een dialectisch tegensstuk van Zetterbergs opvatting. Gedacht is, dat in het spanningsveld tussen beide, de sociologie zich voorspoedig zal kunnen ontwikkelen.

## 2. Het ideaal der perfecte alomvattende theorie

De miniatuurtheorie is dus niet een doel op zich zelf, maar een hulpmiddel ter verwezenlijking van een mettertijd te construeren ideale, perfecte, alomvattende theorie. Deze theorie heeft de volgende eigenschappen:

1. In haar totaliteit kent zij geen tijdruimtelijke beperkingen. Binnen de waarneembare wereld heeft zij geldingskracht voor alle perioden, alle plaatsen, alle dagen, alle culturen.
2. Zij is, op een aantal axioma's na, volledig empirisch getoetst.
3. Zij vormt een innerlijk gesloten, logisch objectief na-denkbare systeem.
4. Zij verenigt het hoogst denkbare generalisatie-niveau met het hoogst denkbare explicatie-niveau.

Deze ideaalstelling vindt men in vele, zij het niet alle wetenschappen terug. Wellicht heeft men, voor Heysenberg zijn onzekerheidsrelatie als roet in het eten wierp, zich in de natuurwetenschappen dicht bij haar verwezenlijking gewaand. Zeker voor de sociologie dient echter beklemtoond te worden, dat laat ons zeggen sinds Simmel en Dilthey hierover hun gedachten hebben geformuleerd, vrijwel geen theoreticus, die zich deze ideaalstelling eigen maakte, de naïveteit heeft gehad, te geloven in de complete verwezenlijking. Veeleer fungeerde zij als Poolster, als richtinggevend element; wat men zou moeten doen als het ideaal verwezenlijkt was heeft vrijwel nooit een onderwerp van discussie gevormd. De vraag is echter niet zo zeer, of het ideaal compleet verwezenlijikbaar is, alswel of het inderdaad, met uitsluiting van andere mogelijkheden, als centraal streefconcept dient te worden aanvaard. Zijn de vier bovengenoemde eigenschappen inderdaad de ideale eigenschappen, die men voor de sociologische theorie wil en kan stellen? In feite is de gehele ontwikkeling van de kennissociologie het grote vraagteken, dat men achter deze ideaalstelling is gaan zetten. (Men kan zelfs beargumenteren dat in dezen de sociologie haar zusterwetenschappen vooruit is, althans met de kennissociologie een kritische apparatuur tot theoretietoetsing heeft ontwikkeld, die elders vaak slechts rudimen-

tair aanwezig is). Van de wegen, die zij in dezen bewandelt, zal er één hier in extenso worden gevolgd, van enkele andere, zal met verwijzing melding worden gemaakt.

Het achttiende-eeuwse rationalisme is als wijsgerige school de eerste om wat hier aangeduid is als Zetterbergs wetenschapsideaal duidelijk te formuleren. Het baseert zich daarbij op de volgende veronderstellingen:

1. Wat zich in de werkelijkheid ontwikkelt, is in essentie een rationeel proces. Dit geldt zowel voor de natuur als voor de wereld der mensen.

2. De menselijke geest bezit het vermogen tot rationeel denken.

3. De menselijke geest en de werkelijkheid zijn in essentie concordant.

4. Nog is het niet zo ver, maar uit het bovengestelde vloeit voort, dat, indien de mens zich door de ratio laat leiden, hij in staat moet zijn het reële gebeuren in een logisch opgebouwd systeem te vatten.

Ofschoon het rationalisme als school, om welke redenen dan ook, in de negentiende eeuw in diskrediet is geraakt, zijn deze stellingen in expliciete of verborgen vorm, in extremis of met matiging beleden, in vele wetenschappen voort blijven leven. Zowel bv. de concepten van Marx' historisch materialisme, als Webers ideaal-type beroepen zich op een immanente logica in het maatschappelijk gebeuren en achten de menselijke geest capabel dit gebeuren te vatten. Men kan zich zelfs afvragen, of niet het loslaten van deze uitgangspunten, consequent doorredenerend, het eind van alle wetenschapsbeoefening in de klassieke westerse zin betekent. Misschien is er echter tussen volmondige beaming en totale negatie een tussenstandpunt denkbaar, dat men met gedeeltelijke aanvaarding zou kunnen aanduiden. In feite is dat ook, wat veelal geschiedt.

Reeds vroeg — men zou, zo men wil, Rousseau, of nog tekenender Le Bon en in de sociologie Pareto, als voorbeelden kunnen noemen — is twijfel gerezen aan de uiteindelijke, alomvattende rationaliteit achter de maatschappelijke ontwikkeling. 7) Het meest consequent in sociologische zin, is deze beperking waarschijnlijk onderkend door Mannheim, die in het tweede hoofdstuk van *Man and Society* zelfs tracht aan te geven, onder welke omstandigheden dit rationele element wel en niet optreedt. 8)

Ook de twijfel aan de rationele capaciteit van het menselijk denkvermogen, de tweede basisvooronderstelling, is van het begin af geuit. De door de rationalisten zelf gebruikte hulpconstructie, het La Place-intellect, een denkbeeldig brein, dat alles kon waarnemen en verklaren, toonde in zijn combinatie van noodzakelijkheid en onverwezenlijkbaarheid, reeds het dilemma aan, waarin

men verkeerde. Maar het was de feitelijke ontwikkeling der maatschappijwetenschap zelf, die de twijfel het meeste voedsel gaf.

Immers, telkens opnieuw stond een theoreticus op, die een rationele theorie aandiende, welke belangrijk afweek van wat zijn collega's, op als even rationeel gestelde gronden, hadden menen te moeten verkondigen. De voor de hand liggende verklaring was natuurlijk, dat de collega's niet zo rationeel waren, als zij dachten; in hun theorie waren rationalisaties gebezigd en er waren ideologische elementen binnengeslopen.

Deze situatie overziende, werd Mannheim genoopt te veronderstellen, dat als alle theoretici, naar uit de onderlinge verwijten volgde, aan dit euvel bleken te lijden, een ideologisch bijmengsel blijkbaar een onontkoombaar bestanddeel van elke theorievorming was. 9) Beide redematies samenvattend: elke theorie is blijkbaar een niet geheel rationele conceptie van een niet geheel rationele werkelijkheid. (Interessant is Lucacz' poging dit gehele proces opnieuw kennis-sociologisch te duiden vanuit een Marxistisch gezichtspunt. 10) )

Dit uitstapje naar het rationalisme is nodig geweest, omdat de aangebrachte beperkingen in het rationalistisch stelsel belangrijke consequenties heeft voor het Zetterbergse ideaal der perfecte theorie. Terwijl immers voor Zetterberg het ideologisch element niet bestaat, zo men wil een uitbanbare vergissing is, gaat Mannheim er van uit, dat de ideologie een onvervreemdbaar bestanddeel der theorie is. Daar is het alleen zaak, het ideologisch element expliciet te stellen, zodat het calculeerbaar wordt. In consequentie zou men kunnen zeggen, dat dan de beste theorie niet is, de schijnbaar rationeelste, maar zij, die een zo groot mogelijk verantwoord rationeel element combineert met de — in de gegeven middelen-doeleinden-condities-situaties — meest acceptabele ideologie.

Het inlassen van dit element betekent in zekere zin het einde der al-enige perfecte theorie. Het is dan immers zeer wel mogelijk dat een bepaalde theorie zich in een bepaalde cultuur als zeer bruikbaar bewijst, maar voor een andere ongeschikt is. De essentie der sociologische arbeid is dan niet het zoeken naar de eeuwige waarheid, maar het selecteren van de juiste theorie voor elke situatie. Dat een aantal van deze theorieën, dan nog wel zoveel gemeen kunnen hebben, dat ze op een hoger niveau in een algemenere theorie samenvatbaar blijken, is een hoop die men voorzeker kan blijven koesteren. Zij hebben echter een principieel andere structuur en functie dan de miniatuurtheorie. 11) Men kan nu van Zetterbergs kant de vraag stellen of met de limitering van het rationalistische kennismodel de gedachte aan

een perfecte theorie wel zo volledig terzijde moet worden geschoven, als hier gedaan is. Is het wellicht mogelijk op de volgende wijze toch tot een acceptabele perfecte theorie te komen?

1. Men gaat na, welke ideologische elementen alle bestaande theorieën gemeen hebben. Hieruit distilleert men een acceptabel stel uitgangspunten, die als axioma's voor de perfecte theorie dienen.

2. Voor het overige volgt men dan weer de aanbevolen werkwijze: de axioma's zijn de basisconcepten en daarboven construeert men een rationele en weer algemeen aanvaardbare bovenbouw.

Op deze wijze is de perfecte theorie als ideaal gered en is de van de zijde der kennissociologie geuite kritiek positief ingelast in de zin van een waarschuwing bijzondere zorg te betrachten bij de axiomakeuze.

Ongetwijfeld is dit een denkbare werkwijze, mogelijkwerwijs is zij zelfs wel reeds in de praktijk te herkennen. Het perspectief is echter wel sterk veranderd. In de axioma's kunnen immers alleen de ideologische elementen van bestaande theorieën worden ingelast. Wordt er in de toekomst door een theoreticus, die zich niet om de bestaande axioma-set bekommert, een belangrijke nieuwe theorie gelanceerd, met nieuwe ideologische elementen, dan moet de perfecte theorie opnieuw op de helling en de axioma-set worden herzien. De historische ontwikkeling doorbreekt dan telkenmale het tijdloos evenwicht, dat essentieel is voor de eeuwigheidswaarde der perfecte theorie. Het voorbeeld van het verlaten van het toch zo perfect geachte theoretische model der klassieke economie voor dat der Keynesiaanse, moge hier als waarschuwing dienen. Bovendien is de grote vraag of de ideologische elementen inderdaad van een zodanig karakter zijn, dat zij zich terug laten dringen in het axiomatische vlak. Zullen zij niet medebepalend worden voor de verdere opbouw van de theorie? In hoever de opbouw van een theorie inderdaad rationeel mogelijk is, wordt nader bezien in de volgende paragraaf. Voordien zij echter gerefereerd aan de kritiek op enkele andere eigenschappen der perfecte theorie, zoals die naar voren komt in de studies van H. Freyer en F. L. Polak. Freyers boek *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* (Berlin 1931), kan in zijn geheel gekarakteriseerd worden als een poging om de sociologie een duidelijk theoretische basis te geven. Ook hij streeft uiteindelijk naar een ideale theorie, echter een andere dan de hier gestelde. Hij onderscheidt Wirklichkeits- en Logoswissenschaft. Voor de laatste acht hij constructies als die van Zetterberg aanvaardbaar, voor de eerste echter niet. Zijn betoog is er nu vooral op gericht aan te tonen, dat de tot toen (1930) ondernomen pogingen om de sociologie als Logoswissenschaft te hanteren (Simmel, von

Wiese) weinig geslaagd waren. Zijn voornaamste bezwaar is de déhistorisering die in deze systemen optreedt en die in wezen onrecht doet aan de veranderlijkheid der samenleving. Hij beklemtoont, dat sociologie Wirklichkeitswissenschaft is, haar grondbegrippen een element in zich moeten hebben, dat hij karakteriseert als „Pfeil der Zeit”, zij moeten „historisch gesättigt” zijn. Daarbij wordt uiteindelijk de menselijke wil ingevoerd als een belangrijke vormgever van het maatschappelijke proces. Dit wilselement dient dan ook niet geëlimineerd te worden, maar geïncorporeerd te worden in de theoretische vormgeving. (Zij is dat natuurlijk in feite vaak ook, zonder dat dit erkend wordt).

„... Das dialektische Gefüge der geschichtlichen Welt ermöglicht nicht nur, sondern erfordert, dass wir uns zweifach zu ihr verhalten. Die geschichtliche Welt fordert, sofern sie Geist ist, das Aufgehen des Subjekts im Sinngehalt, die reine Anschauung der bündigen Formen, die reine Hinnahme ihrer Gültigkeit; und alle Logoswissenschaft ist nur die Ausmünzung dieser Verhaltensweise zur wissenschaftlichen Erkenntnishaltung. Sofern sie aber Wirklichkeit ist, fordert die geschichtliche Welt, dass wir uns zu ihr als zu einem Sein verhalten, das Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft hat, dem wir existentiell angehören, dessen geistiger Gehalt Macht über uns, Lebensbedeutung für uns, verbindliche Beziehung zu uns hat. Hier gründet die Erkenntnisform der Wirklichkeitswissenschaften: sie ist die Ausmünzung dieser Verhaltensweise zur wissenschaftlichen Erkenntnishaltung”. 12)

„... Es ist also nicht so, dass zur theoretischen Erfassung, „dessen was ist”, die Setzung dessen, was wir wollen sekundär hinzutrate und das zweite vom ersten auch wieder getrennt werden könnte: womit sich dann der wissenschaftlich-sociologische Begriff der Gegenwart ergäbe, der als solcher Standpunkt frei wäre. Sondern der wissenschaftlich-soziologische Begriff der Gegenwart enthält, wenn er konkret gedacht ist, deren Dialektik, deren Veränderbarkeit, also auch unser Wollen in sich — ja, er hat diesen gegenwartstranszendenten Gehalt zu seinem Kern und ist durchaus um diesen Kern herumgebaut”. 13)

„... Man hat oft bemerkt, dass die Amerikanische Soziologie dem gesellschaftlichen Tatsachenmaterial typischerweise in technisch-konstruktiver Haltung gegenübertritt; 14) es ist also Material im eigentlichen Sinne, als eine statische Grösse, die technischen Eingriffen Raum gibt, auffasst; wobei sowohl das Gesamtgefüge der bestehenden gesellschaftlichen Ordnung wie das Ziel der einzelnen technischen Eingriffe mit naiver Selbstverständlichkeit als gültig vorausgesetzt zu werden pflegt”.



„... die ganz andersartige Problematik der europäischen Situation fordert (und bürgt dafür) dass in unserer Soziologie an Stelle des statischen Gesellschaftsbegriff ein dynamischer, an Stelle der technisch-konstruktiven Haltung zur Gegenwart eine politische, an Stelle der Einstellung auf organisatorischen Teilaufgaben die Tendenz zur Gesamtsicht gesetzt wird.“ 15)

Men dient deze citaten niet mis te verstaan. Freyer tracht niet iets te bewijzen in de mathematische zin van dat woord. Hij levert een betoog, waarin hij aan de hand van een analyse van de theorieën der voornaamste Duitse sociologen aantoonde, dat het explicatieniveau der Wirklichkeitswissenschaftadepten aanmerkelijk hoger ligt, dan dat der formele sociologen. Het nastreven van de perfecte, objectieve theorie is zonder meer weinig aantrekkelijk (hoewel niet onmogelijk), omdat het bepaalde elementen uitschakelt, die in de maatschappelijke ontwikkeling essentieel zijn.

Ofschoon dit verder voor dit betoog geen consequenties heeft, mag volledigheidshalve niet onvermeld blijven, dat Freyer uiteindelijk toch streeft naar de formulering van een ideale theorie, zij het op andere grondslagen. „Trotzdem ist es grundsätzlich sinnvoll und notwendig, den dialektischen Gehalt der Gegenwart, und dass heisst: den geschichtlich gültigen Willen zu ihrer Veränderung, theoretisch zu formulieren“. „Es mag gestattet sein, für diesen Sachverhalt den kühnen Begriff des wahren Willens zu bilden. Dann gilt für die Soziologie der Satz: wahres Wollen fundiert wahre Erkenntnis“. 16)

Indien dit zou impliceren, dat er slechts één ware kennis is, gebaseerd op één ware wil, dan zou ik Freyer hier niet willen volgen. Het is wellicht aanbevelenswaardiger dit wilsconcept te gaan nuanceren, waardoor het wetenschappelijk hanteerbaarder en maatschappelijk minder benauwend wordt. Een theoretische verscheidenheid, gebaseerd op een variëteit van wilsinstellingen, lijkt een vruchtbaarder aanzet voor een analyse van maatschappelijke verhoudingen, dan een theoretische uniformiteit, op basis van één als superieur gestelde wilsuiting.

Waar Freyer ons nog een keuze laat, doet Polak dit al niet meer. 17) Zijn aangrijpingspunt is het waarde-oordeel. Ofschoon zijn analyse vooral gebaseerd is op economisch theoretisch materiaal, is de grens toch zo breed gesteld dat bv. Max Weber uitvoerig in de beschouwing wordt betrokken. In de discussie over waardevrije of niet waardevrije theorie, doet hij al direct een originele stap verder, door aan te tonen, dat de keuze voor waardevrijheid op zich zelf al een waardegebonden keuze is. Achter

deze keuze steekt reeds een wereldbeschouwing, die de theorie axiomatisch-analytisch reeds in een meta fysisch kader trekt. „Het waarde-vrije wereldbeeld en de waarde-vrije weergave daarvan zijn dus opgevat als euclidisch-axiomatisch, d.w.z. als enige mogelijkheid en als volle werkelijkheid. De onthulling dat niet alle waarden worden buitengesloten, doch slechts  $n-1$  waarden, d.w.z. alle waarden met uitzondering van eigen-waarde betekent tegelijk een relativering, een breking van het gepretendeerde waarde-vrije monopolie. Dan zijn ook andere waarden mogelijk en denkbaar, misschien zelfs preferabel, is in elk geval de vooropgestelde waarde niet invariant . . .” 18)

„Met een beroep op o.m. de beroemde Copernicaanse wending bij Kant „Der Verstand schöpft seine Gesetze — a priori — nicht aus der Natur, sondern schreibt sie dieser vor”, is beproefd aan te tonen, dat de strenge uitzonderingsloze wetmatigheid zelfs t.a.v. het natuurgebeuren niet anders kan worden begrepen dan als denkvorm. Een transcendente denkvorm, welks gebruik, d.w.z. welks isolerende abstractie en idealiserende generalisatie, achterna gerechtvaardigd moet worden (verificatie en adequatie) door zijn betrekkelijk geringe afstand tot, en gemakkelijke terugweg naar, de immanente ervaringsinhoud . . . 19)

„Op zich zelf genomen levert (dit) onderzoek geen enkele legitimatie van enig soort waardeoordeel als wetenschappelijk. Maar het ruimt wel uit de weg, wat tot dusver zeker wel heeft gegolden en gelden moest als het zwaarste obstakel, nl. de onherroepelijke en onoverkomelijke tegenstelling van objectieve wetenschap en subjektieve waardering. Met volledige erkenning van alle differentiatie en graduatie tussen beide vormen, is toch wel de zeer pertinente slotconclusie deze dat, juist van de wetenschap uit, een principiële afscheiding van de waardering (als geheel genomen, dus niet: van bepaalde bij voorbaat onwetenschappelijke waarde-oordeelsoorten) zonder een sterke mate van onwaarachtigheid en tegenstrijdigheid op geen enkele wijze (logisch of praktisch) doorvoerbaar te achten is . . . 20)

En tenslotte uit de Engelse samenvatting: ”The case, put in the beginning of this essay was that via the indispensable self-appreciation of science and via the adjudication of value to matter by science, valuation communicates with science. An endeavour was made to prove *eo ipso* that unprejudiced neutral science is non-sense. The conclusion was that science and valuation are not incompatible, on the contrary, correlative” . . . 21)

Waar Polak verder gaat in zijn kritiek, op wat wij nu korthedshalve, maar het Zetterbergse theoriemodel zullen noemen, gaat hij minder ver dan Freyer op het gebied van constructieve tegenvoorstellen. Elke theorie bevat subjectieve waarde-elementen en

anderen zullen nu maar moeten uitmaken, welke dat dienen te zijn. Zijn uitspraak „De herfundering der wetenschappelijke ware oordelen in het algemeen en de fundering der wetenschappelijke waardeoordelen in 't bijzonder houden ten nauwste verband. .” 22), laat de situatie open voor discussie.

Voor zo ver de uitspraak „wetenschappelijke ware oordelen”, wat dat dan ook zijn mogen, duidt op een gedachte aan meerdere acceptabele basisoordelen, zou ik mij graag bij de gedachtegang aansluiten. Preludeert zij echter op één gesloten normenstelsel, dan geldt hier hetzelfde voorbehoud, dat ten aanzien van Freyers „ware wil” te berde werd gebracht.

Alvorens nu alle genoemde bezwaren samen te vatten, zij nu iets nader ingegaan op één factor, die door de gehele discussie heen speelt. Aan elke theorie worden, welk karakter zij verder ook heeft, twee eisen gesteld:

1. Een zo groot mogelijke generalisatieradius; een theorie is interessanter naarmate zij meer gebieden bestrijkt.
2. Een zo hoog mogelijk explicatieniveau; een theorie is interessanter, naarmate zij in een concrete situatie meer kan verklaren.

Deze beide eisen nu, verkeren vaak in een onderlinge spanningsrelatie. Dezelfde factor, die om der wille van grotere generalisatie als beperkend uit de stelling wordt geëlimineerd, kan om der wille van het inzicht in een bepaalde situatie onontbeerlijk zijn. (Mogelijk is deze tegenstelling reeds elders in een sluitende terminologie weergegeven, voorlopig zou men hier de tegenstelling kunnen aanduiden als analytisch-generaliserend versus synthetisch-typerend).

Een voorbeeld moge dit toelichten. Uit de uitslag van een aantal veldslagen blijkt, dat het Napoleontische leger militair superieur was aan dat van zijn tegenstanders. Zoekt men nu een zo algemeen mogelijke verklaring voor dit feit, dan is men geneigd te gaan zoeken naar een algemene factor, die in al deze slagen een rol speelde, een factor, die het Franse leger in al die situaties van dat der coalitie onderscheidde. Men past dan een reductieproces toe, dat allerlei min of meer eenmalige factoren elimineert en stelt uiteindelijk bv.: een juister inzicht in het belang van militaire zwaartepuntvorming leidde er, via betere communicatietechniek, toe dat, op de beslissende plek Napoleon altijd een voldoende overmacht had om een beslissing te forceren. Wil men nu echter analyseren, waarom hij de slag bij Waterloo verloor, dan is het duidelijk, dat het op zich zelf weinig bevredigend is zonder meer te stellen, dat hij hier op het beslissende ogenblik dit overwicht niet bezat (zo deze factor überhaupt bij Waterloo

een rol speelde). Men volgt voor dit soort analyse een omgekeerde procedure en gaat juist factoren cumuleren en vergelijken: weersomstandigheden, terreingesteldheid, dagorders, troepenmoele etc.

Hieruit blijkt dus, dat de structuur der theorie verregaand bepaald wordt door de doelstelling waarmee het object benaderd wordt. Of omgekeerd, dat de structuur der theorie verregaand bepaalt welk soort problemen onder de loupe genomen kan worden. In Zetterbergs model nu, valt de volle nadruk van de inclusive theory op de generaliseerbaarheid. Aanvaardt men echter de zoëven aangeduide spanningsrelatie als essentieel, dan bestaat dus de vrees, dat uiteindelijk de inclusive theory voor concrete situaties, door strikte doorvoering van het vereiste reductieproces, een schrikbarend laag explicatieniveau zal hebben. Weliswaar kan men aanvoeren, dat voor het doorlichten van de concrete situatie nu juist de tussenstap der miniatuurtheorie geschapen is. Deze theorie is hiertoe echter niet geëigend, omdat haar essentiële kenmerk niet de concrete situatie, maar de beperkte hypothesenset is.

Als voorbeeld van een miniatuurtheorie geeft Zetterberg een onderzoek naar frustratie en agressie. 23) Het streefdoel van dit onderzoek is echter niet het aandeel te meten, dat frustratie en agressie hebben in de structuur van een bepaalde situatie. Zij tracht daarentegen een beperkte hypothesenset te construeren, die een algemene verklaring geeft voor de geïsoleerde verschijnselen frustratie en agressie in welke situatie ook. Vertaald in het vorige voorbeeld: de miniatuurtheorie richt zich niet op de verklaring van de afloop van de slag bij Waterloo, maar beperkt zich tot de analyse van de invloed van de tirailleurfornatie in alle door Napoleon geleverde veldslagen. De miniatuurtheorie wendt het gelaat naar boven, zij dient de inclusive theory en deze bepaalt uiteindelijk haar vorm. Het is dan ook het dwingende van deze relatie, die bij deze analyse van het concept der miniatuurtheorie er toe geleid heeft zo veel aandacht te besteden aan haar tegendeel, de inclusive theory. Blijkt deze niet acceptabel, dan is de miniatuurtheorie, in deze vorm, haar voornaamste bestaansgrond ontnomen. In de laatste paragraaf wordt dit verband nog nader geanalyseerd.

Samenvattend kan men zeggen, dat aan het model ener inclusive theory zoals dat door Zetterberg gebracht is, een aantal bezwaren kleven, die, voor haar voornaamste eigenschappen, tot oordelen leiden, variërend van eenzijdig via onwenselijk tot onmogelijk. Eenzijdig is het zonder meer gestelde uitgangspunt ener alomvattende theorie. Eenzijdig is de overwegende oriëntatie op de in de natuurwetenschap in  $\tau$ wang zijnde modellen.

Onwenselijk is het verlagen van het explicatieniveau ter wille van het generalisatieniveau. Onwenselijk is het onthistoriseren der maatschappelijke processen.

Onmogelijk is het uitgangspunt ener integrale rationaliteit en logica in het maatschappelijk gebeuren, ondenkbaar voor een volstrekt logisch denkend brein. Onmogelijk is het uitgangspunt ener volstreekte objectiviteit, die de theorie volledig toetsbaar en nadenkbaar maakt.

Nogmaals zij gesteld, dat geen enkel ideaal volledig verwezenlijikbaar is. Dus ook niet een ideaal op het gebied der theorievorming en dus ook niet het ideaal van Zetterberg c.s. Het bezwaar tegen Zetterbergs model is dan ook allerminst dat het een ideaalstelling is.

Het idee van een koepelconcept als zodanig, kan men om allerlei redenen toejuichen. Wat aangevochten wordt, zijn de hypothesen, waarop dit is opgebouwd. Het is de twijfel aan deze hypothesen, die er uiteindelijk toe leidt, de vraag te gaan stellen, of het wel zo nuttig is, de structuur van miniatuurtheorieën te laten bepalen door een al met al niet zo interessante, zeer bepaalde, opvatting over de vereisten voor een alomvattende theorie.

### 3. De opbouw van een theorie

In het denksysteem der miniatuurtheorie is de tweede vooronderstelling dat de opbouw van theorie het doelmatigst kan geschieden door voort te schrijven van het beperktere naar het meeromvattende. Deze veronderstelling geldt zowel binnen als buiten de miniatuurtheorie, d.w.z. zij is zowel bouwprincipe bij het samenvoegen van hypothese tot een miniatuurtheorie, alswel bij het combineren van miniatuurtheorieën tot meeromvattende structuren. Zetterbergs uiteenzetting heeft in eerste instantie vooral een praktische strekking, in de zin van het aanbevelen van een efficiënte werkwijze. 24) Daarnaast lanceert hij echter meer principiële wetenschappelijke veronderstellingen, die toch wel zeer structuurbepalend voor het betoog zijn. In het onderstaande wordt vooral op de praktische zijde ingegaan, op de theoretische wordt gezinspeeld, maar later nog uitvoeriger ingegaan. Zetterberg onderscheidt dus: basistermen, afgeleide termen, hypothesen en modellen.

Door de hypothesen van te voren in een model te combineren, blijken allerlei onderlinge controles mogelijk, die het onderzoek kunnen bekorten. Bovendien kunnen de in de hypothese gebruikte termen van te voren rigoureuus worden geselecteerd, zodat uit een betrekkelijk gering aantal grondtermen, de andere kunnen worden afgeleid. Kort en goed, een soort Euclidisch model, wat het onderzoek een sterkere theoretische structuur geeft en veel

dubbel werk voorkomt. Hij toont dit op originele wijze aan, door te laten zien hoe 14 stellingen van Durkheim, over la division du travail, in feite uit 4 grondstellingen afleidbaar zijn.

Volgens Zetterberg had men ook hier kunnen beginnen met de belangrijke basistermen te selecteren: gedrag, groep, lid, norm, solidariteit, arbeidsverdeling en verwerping. Daaruit volgen dan enkele afgeleide begrippen: uniformiteit is bv. het proportionele aantal leden, wiens gedrag de groepnorm is. Dan gaat men termen combineren tot hypothesen:

— des te groter de arbeidsverdeling, des te groter de solidariteit;  
— des te groter de solidariteit, des te groter de uniformiteit; etc.

En behalve deze postulaten zijn er dan ook weer de hier uit af te leiden theoremas, zo bv. uit de bovengenoemden:

— des te groter de arbeidsverdeling, des te groter de uniformiteit.

Deze laatste hoeft nu niet praktisch te worden getest, zij is uit voornoemde postulaten, volgens de regels der logica herleidbaar ( $a$  is  $b$ ,  $b$  is  $c$  dus:  $a$  is  $c$ ). Is het eigenlijk verwonderlijk, dat Durkheim, die we allen kennen als een man met een sterk gevoel voor de mogelijkheden der deductie, zelf niet op dat idee gekomen is?

Misschien kan het antwoord luiden: zijn werk zelf achteraf beschouwend, was hij er misschien wel opgekomen (zoals Zetterberg er trouwens pas op gekomen is, toen het hele onderzoek reeds kant en klaar voor hem lag).

De werkelijke gedachtengang is echter net andersom: Durkheim merkt hoe in de samenleving zich een overgang van de ene naar de andere levensstijl aan het voltrekken is. Het is een bepaalde manier van met elkaar omgaan, die hij voorlopig aanduidt als *solidarité organique* en *solidarité mécanique*.

Het heeft te maken met de aard van het werk, iets van specialisatie, arbeidsverdeling en onderlinge onafhankelijkheid. Hij gaat vermoeden dat deze factoren mede beïnvloed worden door bedrijfsomvang, solidariteit, aard van het werk, mate van afwijking van groepsnormen, en nog honderd andere, die hij uiteindelijk maar laat schieten. Tenslotte kristalliseert zich dan de visie in een aantal basisconcepten, die echter niet aan het begin maar aan het eind van het onderzoek staan. Het is dus de „zuinigheid” achteraf en niet de wijsheid van te voren, die het model bij Zetterberg zijn vorm heeft gegeven.

In de praktijk, en dit is de grote moeilijkheid voor de realisering van Zetterbergs idee, lopen de gedachten niet alleen van basisconcepten via afgeleide over postulaten naar theoremas. Heel vaak is het zo, dat men bij kennismaking met het veld van onderzoek getroffen wordt door bepaalde zeer gecompliceerde spanningen, die slechts in ingewikkelde hypothesen zijn te vangen. Voort-

schrijdende, gaat men dan allerlei verbanden ontdekken, die het mogelijk maken meerdere verschijnselen onder één noemer te brengen. Men gaat ontdekken, wat de kernhypotheseën zijn en daardoor wat de belangrijke concepten zijn, en welke daarvan als basisconcepten kunnen worden beschouwd. Deze precies omgekeerde ontwikkeling — die evenzeer een eigen logica heeft — is in feite de volgorde, die meestal voorkomt. Het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat zelfs de euclidische meetkunde op deze wijze is gevormd en dat men toen het beeld enigszins compleet was, gezegd heeft: het is toch logischer het zo te brengen, dat het van de axioma's af opgebouwd wordt.

Daarmee is dit stelsel aan zijn historische groei onttrokken en in een boventijdelijke logische kristallisatievorm opnieuw gebracht. Sociaal onderzoek is echter in zijn opzet niet te dehistoriseren. Pas na afloop kan men trachten het gewonnen geheel in een logisch kader terug te plaatsen (of dit laatste uerhaupt altijd wenselijk en mogelijk moet worden geacht, is zeer zeker nog een beschouwing apart waard).

In de praktijk heb ik getracht enkele theoretische modellen op te bouwen, volgens de door Zetterberg gegeven richtlijn. Op zich zelf is dit zeer de moeite waard. Het andersom denken geeft allerehande nieuwe impulsen en is van grote waarde bij de afgrenzing der probleemstelling. Mij afvragende welke factoren er toe kunnen leiden, dat een marginale groep zich tot elite ontwikkelt, nam ik als basistermen elite, marginale groep, response, structuur, functie en dysfunctie. Wat ik mij echter voortdurend moest realiseren, was, dat niet de innerlijke logica van het onderwerp, maar de bekendheid met reeds verrichte onderzoeken mij deze basistermen opdrong.

In feite is het Zetterberg, toen hij bij „la division du travail” in het hypothesestadium kwam, net zo gegaan. Zo schrijft hij, voor hij het model gaat vervaardigen: „select as postulates the following *findings*” (*cursivering* van mij, Th.) 25). De illusie van het logisch opgebouwde deductieve systeem wordt hier wel wreed verstoord. Immers slechts nadat langs inductieve weg bepaalde essentialia (*findings*) voor de dag zijn gekomen, kan men met een soort post-facto logica gaan experimenteren. Hoe teleurstellend dit laatste resultaat ook is, toch is er wel een positieve plaats voor Zetterbergs model in de gang van een onderzoek denkbaar. Niet als centrale opzet, maar als bruikbare controle na afsluiting van het vooronderzoek. Het vooronderzoek heeft bepaalde suggesties opgeleverd, die reeds sleutelpunten doen vermoeden. Ontwerpt men in dat stadium een soort axiomatisch model, dan kan dit inderdaad de theoretische structuur van het onderzoek versterken en bepaalde overbodigheden terzijde schuiven. Zelfs dan blijft echter de grootste voorzichtigheid geboden en zal

het veeleer de funktie van denkstimulans dan die van onderzoek-gids kunnen hebben. Men kan nu eenmaal niet straffeloos het denkmodel van een formal science als bv. de mathematica op een non-formal science als een aan empirie gebonden sociologie overdragen.

#### 4. De miniatuurtheorie opnieuw beschouwd

De voornaamste uitgangspunten, waarop het concept der miniatuurtheorie is gebaseerd, zijn in de voorgaande twee paragrafen de revue gepasseerd. Zowel het aanleunen tegen de natuurwetenschappelijke wijze van theorievorming, als de strakke gerichtheid op een bepaald model alomvattende theorie, als het van deel naar geheel bouwsysteem, zijn in een variatie van meer tot minder over het algemeen negatief beoordeeld.

Impliceert dit nu automatisch een laten vallen van de vierde basisstelling: om het voorgaande te verwezenlijken, verdient het aanbeveling eerst miniatuurtheorieën te ontwerpen en pas daarna in de richting van meeromvattende theorieën te gaan werken? Alvorens deze vraag te beantwoorden, is het wellicht goed aan de hand van een acceptabel voorbeeld eens na te gaan, in hoeverre de hier gewraakte uitgangspunten inderdaad in concreto het gezicht van de miniatuurtheorie in de praktijk hebben bepaald.

Als voorbeeld is genomen een aantal vrij willekeurig gekozen stellingen uit het werk van G. C. Homans, *The Human Group*. 26) (De keuze is op Homans gevallen, omdat hij in dit veld als representatief gezien wordt, expliciet zich tot de miniatuurtheorie bekent en last but not least een veel meer all-round socioloog is, dan zijn uitgangspunten zouden doen vermoeden). Als bewonderaar van de biochemicus Henderson, is ook Homans onder de indruk van de natuurwetenschappelijke conceptualisering. Het motto van zijn studie is ontleend aan Claude Bernard, *Introduction à la médecine expérimentale*, en wie daarna nog twijfelen mocht, leze zijn vergelijkende verhandeling over de thermodynamica 27).

Zijn gedachten over inclusive theory zijn zeker voorzichtiger geformuleerd dan die van Zetterberg: "Synthesis of the microcosm, that may be an attainable end" 28). "To say that a study is synthetic and general, is to say that it is theoretical", is echter al een stoutmoediger uitspraak, en in zijn slotbeschouwing voert zijn enthousiasme hem vaak ver van de kleine groep, waartoe hij zich eerst dacht te beperken.

Ook hij is een aanhanger van de deel-naar-geheel *methode*, 29), zij het ook hier met meer realiteitszin dan Zetterberg, die hem voortdurend doet zien hoe allerlei interdependenties dit bouwsysteem moeten doorbreken. Hij gaat zelfs zover, dat hij naast de analytische, de klinische methode als onmisbaar



ziet. Als het echter op theorievorming aankomt, is het echter toch de analytische methode, die hier de weg moet wijzen. 30) Maar al brengen deze uitgangspunten hem dicht bij Zetterberg, is het nu ook zo, dat zij zijn concrete stellingen kleuren?

Hier volgen enkele voorbeelden.

1. Over de rol van subgroepen, een hypothese ontleend aan de analyse van arbeidersgedrag in de „bankwiringroom”:  
”.. the activities of a subgroup may become increasingly differentiated, from those of the other subgroups up to some limit, imposed by the controls of the larger group, to which all the subgroups belong”. 31)

Inderdaad herkent men weer de grondelementen: de beperkte begrippenset, de verhevenheid boven tijd-ruimtelijke beperking, het streven naar een algemene wetmatigheid in het gedrag van subgroepen. Terzijde zij opgemerkt, dat het wetje niet zo trivaal is als het lijkt, in feite is er zelfs een *aardig stukje* ideologie uit afleesbaar. Immers, de grotere groep stelt de kleinere de ijzeren wet: tot hier en niet verder. Nooit zal de kleinere groep (bv. een nieuwe elite) de wetten van de grotere doorbreken en zo een stuk maatschappelijke vernieuwing brengen. Waarschijnlijk heeft Homans het zo niet gezien, maar toch is dit een dreigende consequentie van het afleiden van algemene wetten uit een stuk zeer speciale bedrijfsanalyse.

Een ander voorbeeld, sprekend over sociale rangstanden: ” .. the higher the rank of a person within a group, the more nearly his activities conform to the norms of the groups”. 32).

Men herkent ook hier het bovengeschetste grondpatroon en ook hier ziet men het gevaar, indien men impliceert, dat de bankwiringroom de wereld is. Het lezen van bovenstaande stelling zou niet alleen Romeinse keizers gerechtvaardigde binnenpretjes geven.

Een laatste voorbeeld, sprekend over Hilltown, een voorbeeld van sociale desintegratie:” ... as the norms of the group decline, in the degree to which they are clear to, and held in common by all members of the group, so the ranking of the members of the group will become less definite”. 33)

Uit dit voorbeeld blijkt tevens hoe moeilijk het, met alle goede bedoelingen, is ook bij deze methode binnen redelijke grenzen van exactheid te blijven. Welke normen zou hij bedoelen? Een oude set, die bezig is door nieuwe vervangen te worden? Of is er een overal verminderend normbesef bij alle leden? En hoe is dat met de rangstanden? De rangstanden in alle rolverhoudingen? En wat is ”less definite”? Het uiterlijk gedragspatroon? De innerlijke motivering? Natuurlijk, als men de knappe analyse van Hilltown weer gaat lezen, dan wordt de bedoeling duidelijker. Maar dat mag

niet. De wet strekt verder dan Hilltown, het gaat niet om Waterloo, maar om alle coalitieoorlogen, zo men de vergelijking tot het einde wil doortrekken om een inclusive theory van het gewapend conflict.

Bovenstaande bloemlezing is voorwaar geen bloemlezing van excessen. Zij zijn de gangbare pasmunt, van wat eens, gesommeerd het grote kapitaal der sociale wetenschap zal moeten zijn.

Dat het merendeel der uitspraken op zichzelf vrij banaal is, is onmiskenbaar. Het is echter niet eerlijk met deze beoordeling de discussie nu maar te sluiten. Per slot van rekening is de speelse Hollands-Vlaamse Renaissance-architectuur ook opgebouwd op het grondmateriaal der simpele rechthoekige baksteen. Het bezwaar is echter, dat de baksteen de vormenrijkdom wel niet uitsluit, maar haar evenmin garandeert.

Over de uiteindelijke vorm laat de omvattende theorie ons voorlopig in het ongewisse. Het is alsof de bouwmeesters hebben gezegd: laat ons voorlopig goede bakstenen maken, natuurlijk moeten zij dienen voor een gebouw, maar hoe het gebouw er uit ziet, zullen wij pas weten, als er meer bakstenen zijn. Zetterbergs regels zijn te algemeen, om ons verder te helpen. Zij zijn de algemene regels van de constructieleer, maar niet een concreet bouwplan, met een uitgesproken stijl en een uitgesproken doel. Geen enkele onderdelenconstructeur verklaart dan ook duidelijk, waar zijn onderdeel in de grotere theorie past, hij kan dat ook niet, omdat hij nog niet weet, hoe die er uit zal zien. Hij moet echter a priori blindelings vertrouwen op het feit, dat het maatschappelijk gebeuren een interne logica heeft en een alomvattende harmonie, die er uiteindelijk toe zal leiden, dat alle deelwetten opgenomen kunnen worden, in een groot sluitend alomvattend systeem en daar niet alleen het genadebrood der aanvaardbaarheid mogen eten, maar essentiële hoekstenen zullen vormen. Welk selectieprincipe de huidige onderzoekers daarbij leiden moet, is niet duidelijk, maar ook hier worden zij door een innerlijk geloof geleid. Voorlopig hebben zij voldoende aan de technische onderzoekbaarheidsmerites van hun onderwerp, mettertijd zal blijken, dat de wet ook zinvol is.

Het is toch echter deze terloops gestelde eis van empirische toetsbaarheid, die impliciet leidt tot een materiaalconcentratie in het sociaal-psychologische vlak.

Ofschoon hiervoor misschien ook nog andere gronden aan te voeren zijn tekent zich in dit verband duidelijk het volgende relatie-schema af:

Een eerste vereiste van de miniatuurtheoriewet is zo volledig mogelijke toetsbaarheid. De toetsbaarheid is zo volledig mogelijk gegarandeerd in de experimentele situatie. De experimentele situatie

is zo goed mogelijk te verwezenlijken in de kleine groep. De kleine groep dwingt door zijn aard tot de sociaal-psychologische benaderingswijze.

Zo ziet men, dat op theoretisch vrij willekeurige, maar op technisch dwingende gronden, de miniatuurtheorie bij de miniatuurgroep terecht komt. Er bestaat echter, op zijn zachtst gezegd, geen enkele garantie, dat de miniatuurgroep het beste uitgangspunt is, om later tot de macro-sociologische wetten der inclusive theory te komen.

Een aardig voorbeeld van mogelijke kortsluiting is Bales' studie over interaction-process-analysis. 34) Deze studie is technisch gesproken een juweel. Bales laat in een experimenteel goed beheerste situatie gesprekken voeren en door middel van een bijzonder listig analyseapparaat leidt hij uit de voortgang dier gesprekken een aantal wetten af, in dezelfde zin als die der bovengenoemde voorbeelden. Teneinde zijn materiaal, onder één noemer te kunnen brengen, haalt hij echter een merkwaardige krachttoer uit. Hij stelt nl. a priori als axioma (wat in het beperkte kader van gesprekken tussen onbekenden over het oplossen van simpele schaakproblemen in een experimentsituatie wel, maar elders toch echt niet kan): "Social processes are or should be regarded as problem-solving processes! 35)

En deze achteloze overstap naar een toch waarlijk niet zo vanzelfsprekend axioma, dient als basisstuk voor miniatuurtheorie! Dit staaltje zou niet zo schrikbarend zijn, als het niet een extreem voorbeeld was van het gevaar, dat alle theorie van dit type bedreigt. Ergens moeten de axioma's binnen komen en hun karakter wordt irreëler, naarmate de eisen van het experiment de studeerkamer verder van het concrete maatschappelijk gebeuren afplaatsen. 36)

Nu dus blijkt, dat inderdaad de in de aanvang gestelde richtlijnen verregaand het karakter der miniatuurtheorie kunnen bepalen — al zouden hierop ook wel uitzonderingen genoemd kunnen worden 36a) — is het wellicht tijd het concept der miniatuurtheorie opnieuw in zijn geheel te bezien. Moet men, met het verwerpen van het merendeel der uitgangspunten, ook afstand doen van het concept als zodanig? Uit het voorgaande is wel duidelijk, dat het verlaten van de middle-range-theory ten bate van een onmiddellijke constructie van een inclusive theory, ook niet aantrekkelijk is. Men zou daarom kunnen stellen, dat miniatuurtheorieën wel zeker mogelijkheden bieden, mits men van acceptabelere grondbeginselen uitgaat. Als zodanig zouden zijn te stellen:

1. Niet hypothesevorming uitsluitend door voortgezette analyse van de rol van losse factoren, maar vroegtijdige overschakeling op synthetisch gedachte structuuronderkenning en typevorming.

2. Niet een voortdurende hypotheseafvlakking om der wille van een zo groot mogelijke generalisatie, maar vroegtijdige factorcombinatie ter verhoging van het explicatieniveau.

3. Niet de beperking uitsluitend zoeken in de reductie van het aantal factoren, maar in de tijdruimtelijke encadrering van hun werkingsfeer.

4. Niet een uitsluitende gerichtheid op een ontijdelijking van het maatschappelijk gebeuren, maar een bewust traceren van een historische bedding.

5. Niet het creëren van een exclusieve theorie voor de eeuwigheid, maar de constructie van een gevarieerde set basistheorieën, elk gericht op het doorlichten van een bepaalde cultuurperiode of sub-cultuur.

Reeds uit dit vijfde punt wordt duidelijk, dat de ware reden achter de neiging de uitgangspunten te wijzigen, een andere opvatting over het doel van theorie is. Theorie wordt hier gezien als een middel tot explicatie van de eigen wereld en tot predictie in het eigentijdse gebeuren. De ideologie der controleerbaarheid van het maatschappelijk gebeuren vervangt die van de studie om der wille van waarheid en schoonheid (al zijn beide laatste voorzeker essentiële *middelen* om tot bruikbare theorie te komen) Dit artikel is echter opgezet om een bestaande theorieopvatting te toetsen. Dat aan het slot een andere wordt gesteld, is slechts om de mogelijkheid van het alternatief aan te tonen, dat in laatste instantie toch de zin bepaalt van elke kritiek.

Zonder de nieuwe opzet uit te willen werken, zij op elk der bovengestelde punten illustratief iets nader ingegaan, teneinde mogelijke misinterpretatie te beperken.

ad. 1. De overgang van factoranalyse naar typering is te illustreren aan het verschil in aanpak tussen de door Lazarsfeld geïntroduceerde rol van de testvariabele 37) en de door Popitz geïntroduceerde rol van de Kerngruppe 38).

ad 2 en 3 — De blikveldwijziging die hier wordt voorgesteld refereert eigenlijk aan het verschil in gerichtheid tussen de Zetterbergse opvatting en de oudere hier voorgestane conceptie der door Mannheim geïntroduceerde principia media 8).

ad 4 — Dit is wellicht het beste te illustreren aan het voorbeeld van Schelsky's analyse van het generatieconflict in Duitsland in de afgelopen vijftig jaar. Niet een analyse, die aantoonst, dat er altijd in de een of andere vorm generatieconflict is geweest en welk sociaal-psychologische factoren daarbij een rol spelen, maar een onderscheiding van historische fasen, elk met een eigen typering (jeugdbeweging, politieke jeugd, sceptische jeugd) 39). In feite is hier plaats voor goede sociografie!

ad 5 — Het treffendste voorbeeld van een algemene en toch ge-

richte doorlichting van een voor ieder herkenbare cultuurperiode in de hier gedachte zin is wellicht het werk van N. Elias, *Ueber den Prozess der Zivilisation*, in feite een analyse van de westeuropese cultuurwereld 40).

Nadat ik deze voorbeelden had gekozen, is het mij opgevallen, dat ik vrij consequent de meningen en opvattingen van enkele leidinggevende Amerikaanse sociologen ter zijde heb geschoven om plaats te maken voor die van Europese. Ofschoon niet vooraf gewild, is dit wellicht toch geen toeval. Indien dit artikel er toe bij zou dragen, de Europese sociologen een stap nader te brengen tot bezinning over de mogelijkheid van een theorievorming, afgestemd op de vragen, die ons nu in dit werelddeel bezig houden, zou het zeker aan zijn doel beantwoorden.

Dit impliceert niet, dat men deze bepaalde ontwikkeling in de Amerikaanse sociologie in de hier geschetste richting niet nauwgezet zou moeten volgen. Het samenspel tussen beide denkwerelden, lijkt de meestbelovende procedure voor een voorspoedige wetenschapsontwikkeling.

- 
1. R. K. Merton: *Social Theory and Social Structure*, 1951, Glenview blz. 9.
  2. H. L. Zetterberg: *On Theory and Verification in Sociology*, New York, 1954.
  3. Zetterberg, blz. 14.
  4. id. blz. 10.
  5. id. blz. 16 e.v.
  6. id. blz. 11.
  7. Het meest uitgewerkt bij N. Elias; *Ueber den Prozess der Zivilisation*, Bazel, 1939.
  8. K. Mannheim: *Man and Society in an Age of Reconstruction*, Londen z.j. blz. 39 e.v.
  9. K. Mannheim: *Ideologie und Utopie*, Bonn 1929, zie ook blz. 391 e.v. van het onder 1 genoemde werk.
  10. G. Lucacz: *Die Zerstörung der Vernunft*, Aufbauverslag, 1957.
  11. Een aantrekkelijke beschouwing over de rol van de ideologie in de theorie bij A. ter Hoeven: Over een mogelijke relativiteit van sociologische theorie, *Soc. Gids*, januari 1958.
  12. Freyer blz. 110.
  13. id. blz. 299.
  14. id. blz. 303.
  15. id. blz. 303.
  16. id. blz. 307.
  17. F. D. Polak, *Kennen en keuren in de sociale wetenschappen*, Leiden 1948.
  18. id. blz. 35.
  19. id. blz. 37.
  20. id. blz. 228.
  21. id. blz. 292.
  22. id. blz. ??
  23. Zetterberg, blz. 15; J. Dollard e.a., *Frustration and Aggression*, New Haven 1939.

24. id. blz. 18: „The concepts and postulates of an axiomatic theory offer the most parsimonious summary of anticipated or actual researchfindings”.
25. id. blz. 19 e.v. ook te vinden in P. F. Lazarsfeld and M. Rosenberg: *The Language of social Research*, III. 1955, blz. 533 e.v.
26. G. C. Homans: *The human Group*, New York 1950.
27. id. blz. 47.
28. id. blz. 3.
29. id. blz. 6 e.v.
30. id. blz. 15 e.v.
31. id. blz. 136.
32. id. blz. 141.
33. id. blz. 365, in zoverre is de keuze der voorbeelden niet geheel toevallig dat de allertriviale hypothesetjes zijn vermeden.
34. R. F. Bales: *Interaction Process Analysis*, Cambridge Mass. 1951.
35. id. blz. 49 e.v.
36. Dit gehele probleem vindt men al veel genuanceerder en zeer illustratief gesteld bij J. A. A. van Leent: De kleine groep in experimenteel geding, *Mens en Maatschappij*, 1958 no. 2.
- 36a. Natuurlijk kan men niet alle auteurs op dit gebied over één kam scheren. Sommigen, b.v. P. M. Blau, *The Dynamics of Bureaucracy*, onderschrijven de meeste hier geciteerde uitgangspunten, maar grote stukken van zijn werk ademen een geheel andere geest.
37. Lazarsfelds werk uit noot 25, blz. 115 e.v.
38. H. Popitz: Struktur und Merkmal, *Zeitschrift für die Staatswissensch.*, 109. 2.
39. H. Schelsky: *Die skeptische Generation*, Düsseldorf 1957.
40. zie noot 7.

## **ONDERZOEKTECHNISCHE BIJDRAGEN**

### **ETHISCH TOELAATBAAR?**

*Naar aanleiding van: L. Festinger, H. W. Riecken, S. Schachter, „When Prophecy Fails”, Minneapolis 1956.*

Het boek van Festinger c.s. is in de onderscheiden vaktijdschriften zeer gunstig ontvangen (zie bv. de recensie in dit tijdschrift 5e jrg. no. 4, pp. 187—188), en terecht: het is het verslag van een knap stuk veldonderzoek, waarin een welomschreven hypothese op nauwkeurige wijze getoetst wordt, en dat bovendien — ook dat is een verdienste — amusant is beschreven.

Naast deze lof is er echter plaats voor critiek, met name meen ik dat er ethische bezwaren zijn in te brengen tegen de door deze onderzoekers bezigde techniek. Het onderzoek betrof een kleine groep, waarvan de leden geloofden dat op zekere dag (21 december van het lopende jaar) een vliegende schotel zou landen bemand met „spacemen”, om hen op te halen en naar hoger sferen te brengen, waarna tenslotte de wereld zou vergaan. De onderzoekers nu hebben zich in deze groep binnengedrongen met uit de duim gezegd verhalen over wonderlijke dromen, onverklaar-